

В ТРЕВОЖНИЯ СВЯТ НА СЪВРЕМЕННИЯ ЧОВЕК

Повестта на Богомил Райнов „Пътища за никъде“ принадлежи към поредицата творби на най-неспокойните ни и търсещи бележити, в които въз основа на един укрепостен естетически идеал и обогатена от опита на последното десетилетие представа за днешния човек се изобразява нашата сложна и драматична съвременност. Тя ни завладява с искрената гражданска тревога и антидогматичен патос, с които авторът поставя проблема за нарушената по времето на култа към личността хармония между индивид и среда, за свободата на мисълта и научното изследване, за самосъзнанието и творческата реализация на съвременния човек. Писател с ярко изявено активно отношение към действителността, с остра аналитична мисъл и тънък усет за актуалните обществени конфликти и идейно-нравствена проблематика на нашето героично и вълнуващо съвремие, Богомил Райнов не би могъл да остане настрана от започнатия в нашата литература през последните години разговор върху най-жизнените въпроси на съвременния живот. „Съвременността — това сме ние — споделя Б. Райнов. Всеки определя своето отношение към нея по своему. Писателят го прави с книгите си. Проблематика на съвременността — или по-точно едно късче от нея, осмисля и последната ми книга „Пътища за никъде“. Защо я написах? Това беше необходимо за мен, чувствавах се длъжен да взема своя позиция по някои явления именно на съвременността, явления с далечен корен в миналото и със закъсняло, краткотрайно разцфтяване в наше време: карьеризъм, клеветничество, службогонство. Литературата е винаги сражение за нещо по-добро, против нещо, което го оспорва“². Позицията, която Богомил Райнов заема в тази повест, е позиция на честността, на

нравствената бдителност и свободната гражданска съвест.

Повестта „Пътища за никъде“ е от онези бележитични произведения, чиято художествена значимост се определя преди всичко от правдивото пресъздаване на напрегнатата духовна атмосфера на нашето десетилетие, на характерната за нашето време повишена идейно-нравствена целеустременост на интелектуалните търсения на съвременния човек. Тя е от онези творби, на които мнозина се доверяват, защото откриват в тях епизоди от собствената си духовна биография. Тя ни привлича, защото с някои свои моменти ни дава ключ за проникване в загадката на трагичния край на личности, станали с делата си и нравственото си обаяние наши духовни кумири.

Повестта „Пътища за никъде“ представя напрегната размисъл за гражданската, жизнената и интелектуална драма на честния комунист и светъл човек Петър Александров. Пресилено и неуместно е да се търси идейно-психологическа идентичност между автор и герой. Но и тук, както в много съвременни произведения, отразяващи тенденцията към засилване на субективното начало в бележитиката, прозвучават съкровенолични интонации, постигната е убедителността на лично изстраданото откровение и активно съпребияване. Чрез задъханата изповед на героя си писателят изразява във формата на индивидуален емоционален отклик, на жива непосредствена реакция своето отрицание на едно минало време, завещало ни неизживени и трудно преодолими последици. Така обществените проблеми се разкриват в човешки интимен план, получават една съкровено лична интерпретация, обществените конфликти се изобразяват чрез личното битие на човека. По начало чужд на търпеливата описателност и статична обстоятелственост, Богомил Райнов не се стреми към всеотдадно и изчерпателно обрисуване на героя, нито към

¹ Богомил Райнов, Пътища за никъде, повест, 1966 г.

² Виж в. Труд, бр. 16, 1966 г.

неопровержима достоверност на събития и случаи. Образът на централния герой придобива художествена внушителност главно чрез онова богато идейно съдържание, психологическа правда и актуална обществена проблематика, които авторът съсредоточава в него. Второстепенните образи в повестта са твърде условни и абстрактни, необходими на писателя с техните типични черти като обобщен израз на онези явления, които определят и довеждат до трагична развръзка драмата на героя.

Рамките на традиционното сюжетно-хронологично повествование са се оказали може би ограничаващи и непригодни за една угълбена размисъл върху най-насыщените проблеми на съвременността и затова авторът е потърсил по-свободна форма на художествен изказ. Б. Райнов изгражда произведение, в което се смесват и преливат елементите на сюжетно повествование с преобладаващата монологична изява на героя. Последният непосредствено разкрива себе си чрез мъчителен самоанализ, в който се вплитат множество ретроспекции, пунктиращи възловите моменти в неговата жизнена и идейна биография. Тези моменти стават повод за спонтанни рефлексии, анализи и обобщения, за избликочивото разкритие на поток от психологически мотивирани асоциации, които възстановяват миналото не в обичайната последователност на събития и случаи, а в зависимост от силата и яркостта на спомени и впечатления, от значимостта на изживяното. Така минало и настояще, пресъздадени в един интимно личен аспект, естествено се преплитат, за да постигнат в своето единство и последователност жизнената непосредственост на една човешка съдба. Така се набелязват смелите подеми и трагични конвулсии на един ограбен човешки дух, на едно наранено човешко сърце. Чрез ретроспективно преосмисляне на миналото и епизодично пресъздаване на настоящето постепенно се изгражда образът на наш съвременник, доловен в момент на непреодолима депресия, умора и болезнена неудовлетвореност от себе си и недъзите на своята среда. При крайна душевна раздвоеност и самоотчуждение, с неумолима безпоощадност и самовзискателност героят на Б. Райнов извиква своето минало и настояще пред съда на собствената си съвест. Затова така тревожно и настоятелно звучи в цялата повест обръщението-обвинение на героя към самия себе си: „ти“. За да навлезе по-дълбоко в душата на човека, за да постигне по-голяма експресивност на психологическия рисунок, писателят изобразява героя си в състояние на тежко физическо заболяване, когато тревожните мисли са най-непреодолими, когато най-болезнено се връзват в съзнанието образите на онези, които са ни причинили болка, които олицетворяват несправедливостта и безредията в живота. Б. Райнов съзнателно е търсил именно такова трескаво болестно състояние, при което героят се оказва не само

в социална, но и в биологична безизходност. По такъв начин той обосновава по-убедително трагичната гибел на Александров.

Всред безмълвната белота на болничната стая героят на Б. Райнов е съвсем сам. Откъснат от външния свят, с който го свързват само двете му деца, той е изцяло съсредоточен в себе си, отдален на страданиято си, жестоко разкъсан от противоречията на своето безилостно съвременно „аз“. В мрака на един затворен микрокосмос кръстосват тревожните прожектори на една свърхчувствителна човешка душевност, на една възнегудвала комунистическа съвест.

Богомил Райнов умело е използвал монологичната изява на героя си като средство за правдиво пресъздаване на душевния процес в неговата жизнена непосредственост. Вътрешната реч, осъществена в различни и варианти, се е оказала най-адекватен израз на психическото състояние на героя в момент на напрегнати нравствени търсения, на остра душевна криза, на осмисляне и преоценка на минало и настояще. При монологичната изява на героя под скритата режисура на автора е намалена до минимум дистанцията между тях, постигната е дълбочина на психологическото проникване и достоверност на психологическия процес. Писателят се е домогнал до твърде убедителна пълнота на авторовото превъплъщение и затова много моменти от изповедта на героя имат характер на авторово самопроникване, на авторова самоизява. И макар че Б. Райнов съзнателно е търсил едно болестно състояние, състояние на трескава възбуда и крайна активизация на съзнанието, той изгражда вътрешен монолог, отличаващ се не само с естественост и непринуденост, но и с логическа яснота на мисълта. Логическите връзки в речта са разколебани, мисълта става хаотична, трескаво нахъсана и причудлива, само когато героят изпада в крайна физическа изнемога, в състояние на безсъзнание. Така изображението по принципа на „потока на съзнанието“, използван с усет и мярка, се оказва средство за реалистично пресъздаване и безпрепятствено проникване в сложния духовен свят на съвременния човек.

В основата на постоянно осъзнаваната дисхармония, в която Александров, този страстен поклонник на красивото и етичното, е попаднал, стои конфликтът между сковаващата ретроградност на догматичното мислене и неговите творчески пориви и научни амбиции. Душевната конфликтност на личности от типа на Александров се обуславя от неспокойното съжителство на две начала в техния вътрешен душевен мир: на едно неуморимо правдолюбство, вдъхновявано от възвишена вяра в красотата на човека и живота, и една изострена чувствителност към дисхармоничното в тях. В живота Александров навлиза с възторжена и светла душа, жадно разтворена за света на книгите, на хората и човека. Още от ранна възраст той

си изработва нравствени максими, нарушава-
нето на които го измъчва болезнено. Първите
разочарования идват с доловените дисонанси в
поведението на онези, които най-много обича.
Комунистът Александров е минал през суро-
вите изпитания на нелегалната борба; не-
помрачен в съзнанието му грее светлият спо-
мен за младостта, преминала в редовете на
БОНСС. И тъкмо затова той изживява така
мощно породените противоречия между себе
си и своята среда, невъзможността да развие
и осъществи своите творчески сили, безси-
лието да постигне хармония дори в личния си
живот. Болката на Александров е болка на
чист и честен човек, разочарованието му —
разочарование на искрено убеден борец за
новото, болезнено реагиращ на всичко онова,
което затруднява неговото осъществяване,
което осквернява красивия идеал.

Героят на Богомил Райнов жадува за са-
мостоятелна и плодотворна научна работа,
а години наред е лишаван от възможността
да напише книга по избори от него и възну-
щащи го проблеми. В нашия век на разума
„психология на чувствата“, научна област
която отдавна владее съзнанието на Александ-
ров, е обявена за инкриминирана зона, на-
влизането в която героят заплаща с горчиви
разочарования и фатални последици. Петър
Александров е дългогодишна жертва на про-
карваната от догматика Стоев политика на
научно обезличаване, на унификация на на-
учната мисъл, на безплодно разпиляване на ин-
телектуалните сили за дребни теми и зло-
бодневни цели.

Чрез драмата на Александров авторът ни
въвежда в живота на някои научни среди,
всред които са пренебрегнати основни при-
нципи на комунистическата етика, където
научните противоречия са се превърнали в
продължителна изтощителна междудоубица,
в непреодолим личен антагонизъм. Отровна
атмосфера на мнителност, доноси и интриги,
на фалшификация на възгледите на опонента,
на безуисно притворство и обвинения в не-
съществуващи ереси сковава всяка научна
мисъл. Богомил Райнов вещо разкрива исти-
ната за онези порочна практика на научна
безпомощност и примитивизъм, при която бе
възможно да се пише за даден автор само
въз основа на отделни едностранчиво по-
дбрани извадки от статии на негови критици
или апологети. Добросъвестното проучване
тук е заменено с безапелационното отрицание
или безрезервна възхвала; към сложните
научни факти се подхожда с опростени жи-
тейски максими. По повелята на извъннаучни
съображения индивидът често е принуден да
емигрира далеч от себе си и се озове в цар-
ството на инерцията и рутината, на орто-
доксалните и проверени истини. Като се ли-
шава от собствената си интелектуална био-
графия, личността се стандартизира, за да
заприлича на всички средно учени, средно
знаещи и средно можели хора. В света на
догматика Стоев всяко творческо горене се

превръща в спокойно мъждукане, в бавно
интелектуално вегетиране.

Комунистът и човекът Александров е от-
блъснат не само от ограничеността и без-
дарния консерватизъм на закоравелия дог-
матик Стоев. Той ненавижда и предизвикател-
ната поза на кресливо новаторство и по-
казан антидогматизъм на Васил Пеев. Стоев
организира задкулините маневри за полу-
чаване на научни степени за „свои хора“, той
ръководи движението по стълбата на слу-
жебната йерархия. Въплъщение на кул-
товския застой, на закостенялостта на прин-
ципи и нрави, на преднамерена простота в
начина на съществуване, уверен, че носи
абсолютната истина в папката със собстве-
ните си лекции, Стоев е истински враг на
научното развитие. Стоев — това е бездар-
ността, облечена в административна власт,
успокоена от нелепата утеха, че „истината
винаги звучи банално, че най-оригинални са
еретиките“. Суров блюстител на консерва-
тизма, на традиционния догматизъм, Стоев не
търпи никакво противоречие и упорито тлас-
ка научноизследователската мисъл в ла-
биринта на конвенционалното и общозвест-
ното. Александров не приема и изпителни,
постоянно иронизиращ Васил Пеев, който
в претенциите си за остроумие и оригиналност
пилее на дребно моралната си енергия.

В отношението на Александров към догма-
тика Стоев и псевдоноватора Пеев проличава
неговата неспокойна аналитична мисъл, него-
вото душевно благородство и нова, обога-
тена представа за човека и обществените
явления. Освободен от инерцията на лесно
даваните квалификации и шаблонизираните
типологични характеристики, Александров
схваща Стоев като явление сложно, интересно
и противоречиво, стреми се да го разбере и
обясни неговата детерминираност. В позицията
на Александров спрямо догматизма се дола-
вя жаждата на съвременната тревожна и мис-
леща личност да открие самостоятелно исти-
ната за своето време, за хората и себе си.
Александров — това е човекът на нашето де-
сетилетие, който не се осланя на привидната
елементарност на явленията, на истини, прие-
ти на доверие, защото сам е изживял изпи-
танията на онези дни, през които много
„изкуствени слънца“ залязоха неочаквано,
когато много ясни и прости наглед неща ста-
наха неподозирани сложни и забъркани.
Александров не се задоволява с елементарно
отрицание на явленията, той е чужд на опро-
стените обществени и идеологически катего-
ризации. Александров се отличава дълбоко
от Пеев, който в шумната си поза на анти-
догматик изпада в нов схематизъм в отноше-
нието си към догматизма.

От дълго време Александров е поставен
пред жестоката алтернатива: да се приюти
под крилото на Стоев и осигури кариерата
си, което означава да загуби уважение към
самия себе си, или да отстоява научната без-
компромисност на самотен и непризнат учен.

Първото е равностойно на фактическа гибел за творческа личност, за второто не му достига морални сили и духовна устойчивост. Неговата сила е в това, че той не може да прави компромиси със собствената си съвест на комунист и научен работник, неговата слабост е в неспособността да продължи борбата със света на стоещи.

Чрез образа на Александров Богомил Райнов разкрива онази деформация на психологията на личността, онези поражения върху самосъзнанието на човека, които култът към личността ни остави в наследство. Александров всъщност олицетворява драмата на една слаба личност, която отначало по силата на обективни обстоятелства, а впоследствие и поради това, че вече субективно е неспособна да се реализира като творческа индивидуалност, губи своето място в живота. Пресъхнал е в душата на Александров изворът на живото научно творчество, парализирана е творческата самоинициатива, прекъснен е свободният полет на мисълта и въображението. Героят от „Птица за никъде“ няма необходимото самочувствие на творческа личност, липсва му активност, съсредоточеност и вяра в собствените сили. Александров — това е драмата на един неосъществил себе си, стъпсан и скован пред догматичните изисквания научен работник, който е пропилял много сили за самозащита, за съчиняване на анти тези срещу дебнещата го критика, за изграждане на „отбранителни барieri“ за опазване на „няколкото жалки трохи от оригинална мисъл“, съдържащи се в неговите статии. И когато разбира, че книгата му — дългогодишно негово упование и мечта в живота — е наново отхвърлена, че наново е лишен от правото на публична изява, той загубва окончателно душевния си равновесие. Около него все по-неумолимо се затваря кръгът на недоверието и мнителността, все по-непознатата става болката от един живот, превърнал се в постоянно усилие, напрежение и страх. Болезнено чувствителен и крайно непрактичен човек, Александров се чувствава неспособен да се изтръгне от мрежата на бюрократизиран живот, на дребни житейски неуредици и задължения. И това също наранява крехкото му сърце. Човек с деликатна и уязвима душевност, Александров изпада в апатия и песимизъм, загубва всякакво желание да се бори с болестта и фактически ускорява трагичния си край.

Богомил Райнов е потърсил сложен комплекс от причини, за да мотивира душевната резигнация и отчужденост на един наш съвременник от живота. Към интелектуалните и нравствени терзания на Александров, към научната му неудовлетвореност и потиснатост той прибавя и безрадостната сивота на едно самотно съществуване. Драмата на творчески угнетена личност е усложнена от упоритата болка по една отдавнашна непостигната и неизстрадана обич. От дълги години не зараства в душата на Александров

дълбоката рана на нахърнено човешко достойнство, на разколебани нравствени представи за човека. Обичта му към Рина — един безсъдържателен, но ефектен човек, навярно от тези, чието очарование трудно се преодолява, въпреки аргументите на хладния разум, се е превърнала в дългогодишна болест, в неизлечимо хроническо страдание, в „болка, с която трябва да се свикне“. В този момент от жизнената биография на героя Б. Райнов не е съвсем убедителен. Образът на Рина, тази незабравима за героя жена, би трябвало да заживее с по-богата психологическа характеристика, за да бъде правдиво нейното невидимо, но властно присъствие навсякъде и винаги в бъдещия живот на Александров. Авторът не е постигнал необходимото съответствие между характера на техните отношения, твърде принизени и елементарни, и онези трайни и дълбоки следи, които образът на Рина оставя в чувствителната душа на героя. Невъзвратима за Александров е и загубата на един по особен начин близък човек, на Сашка, чието присъствие никога не се е натрапвало, но която винаги е присъствувала в живота му, за да внася в него усещането за ред, спокойствие и уютност. Завинаги е изгубен един от толкова необходимите в живота хора, които с уравновесеното си поведение създават сигурността на мъчливото разбиране и взаимност, на постоянната грижа и предана обич. Александров е потиснат от връзката си с Мила, чиято нетърсена, почти натрапвана привързаност му носи твърде оскъдни радости. Децата, единствената останала чиста и истинска светлина, се оказват недостатъчно здрава връзка с живота.

В рамките на съвременна психологическа повест Богомил Райнов е изградил един жив човешки образ, твърде обикновен, реален и убедителен. Образ на отслабнал и уморен от разочарованията човек, обезценен се в собствените си очи, обезверил се в хората. Той не търси спасителен брод към живота, защото няма сили да възкреси духовната си младост. Трагедията на Александров е трагедия на един измъчен до краен предел наш съвременник, който не е в състояние на превъзможне огорчението си на човек и комунист, да преодолее личното си страдание, да оцени и осмисли конфликта си със средата като временна дисхармония, като момент от голямата борба за тържеството на комунистическия идеал. Затова неговата изповед се връзва в съзнанието на читателя с неотразимата сила на едно приглушено човешко стенание. Неговият монолог е трогателна история на една прогресираща човешка безизходност, на една човешки правдива и страшна трагедия на нашата съвременност.

Художествената сила на „Птица за никъде“ се определя от категоричността на отрицанието, от ярката изобличителна целе насоченост срещу пороците на догматичното мислене и поведение. След „Двама в новия

град", „Бягството на Галатея“, „Пътване към себе си“ и други съвременни произведения, повестта на Богомил Райнов наново поставя остро и оригинално проблема за отговорността на обществото за личната съдба на отделния човек. Основният патос на „Пътища за никъде“ е в болката за човека, за неговата разбита творческа воля, за неговата изпепелена обич и вяра, за неговата помръкнала радост. „Пътища за никъде“ е монолог-изповед за трагичната разруха на един измъчен човешки дух, тя е обвинение и присъда срещу догматичното бездушие и сектантска безцеремонност към човека, тя е зов за по-голяма обществена отзивчивост към личната съдба на индивида, за повече доверие, уважение и сърдечност към отделния човек в социалистическото общество.

Повестта „Пътища за никъде“ е интересен и показателен момент в творческото развитие на Богомил Райнов, разкриващ стремеж към синтетична проза с ясно изразена обществена заангажираност на автора. Без да се стреми да изненада с неочаквана скоклива асоциативност, с ефективни ретроспекции и необикновени интелектуални прозрения, Б. Райнов създава една съвременна литературна творба, отличаваща се със свободна линия на повествованието, съвременна рефлексивност, напрегнат интелектуален нерв и вътрешна динамичност на разказа. Съвре-

менното звучене на повестта се определя преди всичко от философско-етичния ѝ подтекст, идейно-психологическата обемност на централния образ, от постигнатия лаконизъм и интелектуално доверие в читателя.

Днешния читател познава Богомил Райнов от творчески превъплъщения, твърде различни по своята тематична целенасоченост, художествена сила и искреност. В повечето от своите произведения авторът респектира със сполучливо изградените динамични и увлекателни сюжети, със занимателността на фабулата, с богатите и разнообразни човешки характери. За оня, който се стреми да обхваща многостранните творчески интереси и реализирани възможности на писателя, поета и теоретика на естетическата мисъл Богомил Райнов, не е трудно да попадне под хипнозата на един рядък за нашите условия интелект. Но в „Пътища за никъде“ има нещо, което не само респектира и изненадва, а което вече покорява. В нея прозвучава честно и ясно гласът на авторовата комунистическа съвест. „Пътища за никъде“ е гражданско откровение на писателя Богомил Райнов. Тя има художествената привлекателност на произведение, родено от избликването на дълготриска на нравствена и духовна енергия.

Магдалена Шишкова

Литературознание

ГЪТЕ В БЪЛГАРИЯ¹

Предлаганият труд, който изцяло има 312 стр., представлява важен принос към общото литературознание у нас. Макар и по-рано да са били опитвани подобни изследвания от страна на писатели и учени, които са се интересували за българо-немските литературни отношения, проучването на германиста Стефан Станчев има това голямо преимущество, че обхваща по-голям период от преводи и изследвания и че разглежда проблемите за провикването и преценката на Гютевите произведения у нас от едно строго критично и последователно прокарано становище. Особено в случая е това, че авторът навсякъде довежда възприемането на Гюте в България

в тясна връзка с цялостния процес на литературния живот у нас, долавяйки зависимостта на избора и на тълкуването на Гютевите произведения от характера и насоките на поетическото творчество и на литературните възгледи на българските писатели. Според това трудът на Станчев включва, композиционно погледнато, четири глави: 1. Преводи до Освобождението; 2. Преводи и литературнокритически гледища до Октомврийската революция; 3. Гюте у нас до 9 септември 1944 г. и 4. Същата тематика в литература за Гюте до последно време. Една подробна библиография накрая допълня шатлаво широкия план на изследването.

Сам Гюте, при своето всестранно литературно образование и при бързото разпространение на произведенията му в множество преводи на разни езици, е имал неведнъж случай да се произнася върху значението на литературното общуване между народите и

¹ Ст. Ив. Станчев, Гюте в България, част I, II, III. Годишник на Соф. университет, том LVII и LIX. София, държ. издателство Наука и изкуство, 1963—1965, стр. 150, 74 и 88.